

ματος ἐκδηλοῦσα κατὰ τὴν μορφήν τῆς αἰωνιότητος. Ἡ ἰδέα αὕτη ἵτις ἀναφέρεται εἰς τὴν οὐσίαν τῆς ψυχῆς, νοεῖται κατὰ τινὰ αἰωνίαν ἀνάγκην δι' αὐτῆς ταύτης τῆς οὐσίας τοῦ Θεοῦ καὶ εἶναι ἀναγκασίως αἰωνία· προϋπήρχε τοῦ σώματος καὶ θὰ ὑπάρχη καὶ μετὰ τὴν φθορὰν αὐτοῦ αἰωνία. ¹⁾ Ἡ τοῦ ἀνθρώπου δηλαδὴ ψυχὴ δὲν φθείρεται ὅλως μετὰ τοῦ σώματος ἀλλὰ μένει τι αὐτῆς ὅπερ εἶναι αἰώνιον. Τὸ νοητικὸν τῆς ψυχῆς μέρος εἶναι ἀθάνατον, ἐνῶ ἡ φαντασία, ἡ μνήμη, πᾶσα ἀγάπη πλὴν τῆς πρὸς τὸν θεὸν νοεραῆς ἀγάπης δὲν διαμένουσι μετὰ θάνατον ἀλλ' ἀπόλλυνται. ²⁾ Οὕτως ἡ ψυχὴ εἶναι αἰωνία, καθ' ὅσον νοεῖ τὰ πράγματα κατὰ τὴν μορφήν τῆς αἰωνιότητος· διότι, ὅσῳ πλείονα πράγματα γινώσκει σαφῶς, τοσοῦτῳ μείζον μέρος αὐτῆς διαμένει ἀθάνατον. ³⁾ Καὶ ἂν ἠγνοοῦμεν ὅτι ἡ ψυχὴ ἡμῶν ὑπάρχει ἀθάνατος, ὅμως θὰ ἠσχοῦμεν οὐχ ἥτιον τὴν ἀρετὴν· διότι δὲν εἶναι ἡ μακαριότης ἀμοιβὴ τῆς ἀρετῆς ἀλλ' αὐτὴ ἡ ἀρετὴ εἶναι μακαριότης ⁴⁾ Βεβαίως ἡ ὁδὸς ἡ ἀγούσα εἰς τὴν μακαριότητα—παρατηρεῖ ὁ Σπινόζας τερματίζων τὴν Ἠθικὴν—εἶναι σφόδρα δύσβατος ἀλλ' οὐχὶ καὶ δυσεύρετος. Καὶ εἶναι πάντως δύσκολον ὅ,τι πολὺ σπανίως εὐρίσκεται. Ἐάν ἡ σωτηρία ἦτο εὐχερῆς καὶ ἄνευ πολλοῦ πόνου ἐπιτευκτὴ, δὲν θὰ παρημελεῖτο σχεδὸν ὑπὸ πάντων. Ἀλλὰ πάντα τὰ ὑψηλὰ εἶναι δύσκολα καὶ σπάνια.

6. ΕΠΙΣΚΟΠΗΣΙΣ ΚΑΙ ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΕΙΣ. Τοιοῦτό τι εἶναι ἐν ἀμυδρᾷ σκιαγραφίᾳ τὸ φιλοσόφημα, ὅπερ ὁ Σπινόζας ἀνέπτυξε.

¹⁾ Αὐτ. prop. 22 καὶ 23.

²⁾ Αὐτ. prop. 34. 40.

³⁾ Αὐτ. prop. 31, schol. prop. 38, dem — Ἐπειδὴ ὁ τελειότατον ἔχων σῶμα δύναται γὰρ νοῆ σαφέστατα, ἔπειτα ὅτι ὁ τοιοῦτος ἔχει ψυχὴν, ἥς τὸ μέγιστον μέρος εἶναι ἀθάνατον. Αὐτ. prop. 39.

⁴⁾ Αὐτ. 41 καὶ 42 Ἐγχεῖται διακλάμπει ἡ διαφορὰ τοῦ σοφοῦ ἀπὸ τῶν πολλῶν· ἕκαστος μὲν ἄγεται ὑπὸ μόνου τοῦ λόγου, οὗτοι δὲ ὑπὸ τοῦ φόβου καὶ τῆς ἐλπίδος. Οἱ πολλοὶ ἐκλαμβάνουσι τὰς ἀρετάς ὡς βάρη, ἅτινα ἐλπίζουσι ὅτι θὰ ἀποβάλλωσι μετὰ θάνατον καὶ ὅτι θὰ λάβωσιν ἀμοιβὴν τῆς ἑαυτῶν δουλείας. Ἄν ἔλειπεν αὐτοῖς ὁ φόβος καὶ ἡ ἐλπίς, θὰ ἀπετίθεντο τὸ βᾶρος τῆς εὐσεβείας καὶ θὰ ἐκκλονίζον πάντες κατὰ τὴν ἀκολασίαν ὑπακούοντες τῇ τύχῃ μᾶλλον ἢ ἑαυτοῖς. Αὐτ. prop. 41, schol.

μη προθέμενος σκοπόν να διανοίξη νέαν περίοδον ἐν τῇ φιλοσοφίᾳ, μηδὲ να εἰσπαύῃ νέας ἀρχάς, καθὰ δὴ ἐπιχείρησεν ὁ Καρτέσιος. Ὁρμήθη εἰς τὴν φιλοσοφίαν οὐχὶ μᾶλλον ἐκ θεωρητικῆς διαθέσεως ἢ ἐκ θρησκευτικοῦ καὶ ἠθικοῦ πόθου πρὸς τὴν ὑπερτάτην μακαριότητα τὴν ποριζομένην διὰ τῆς ἀπολαύσεως τοῦ ἀκροτάτου ἀγαθοῦ. Ἡ ἐντεῦθεν νοεῖται ἡ αἰτία, δι' ἣν ἔθετο κυριωτάτην ἔννοιαν τοῦ ἑαυτοῦ συστήματος τὴν ἔννοιαν τῆς ἀπολύτου καὶ ἀπείρου οὐσίας, τοῦ Θεοῦ. Ἡ οὐσία αὕτη ἔχει ἄπειρα τὸν ἀριθμὸν κατηγορήματα, ὧν ἕκαστον νοεῖται δι' ἑαυτοῦ καὶ ἐκδηλοῖ τὴν αἰδίον θείαν οὐσίαν. Ἐκ τῶν ἀπείρων ὅμως κατηγορημάτων γινώσκομεν οἱ ἄνθρωποι δύο μόνον τὰ ἐν ἡμῖν αὐτοῖς ὄρωντα, τὸ κατηγορήμα δηλονότι τῆς νοήσεως καὶ τὸ τῆς ἐκτάσεως. Ἀμφότερα τὰ κατηγορήματα εἶναι μὲν ἐν σχέσει πρὸς ἀλληλα διάφορα ἀλλ' ὡς μιᾶς καὶ τῆς αὐτῆς οὐσίας κατηγορήματα ὄρωσι συνηνωμένα. Μορφαὶ δὲ τῶν κατηγορημάτων εἶναι τὰ πεπερασμένα καὶ καθέκαστα, οἱ λεγόμενοι τρόποι, οἵτινες ὑπάρχουσι καὶ νοοῦνται μόνον ἐν τῇ οὐσίᾳ καὶ ταύτης εἶναι καταστάσεις· οἱ τρόποι εἶναι πεπερασμένοι μορφαὶ τῶν ἀπείρων κατηγορημάτων, ὧν ἄνευ δὲν δύνανται μήτε να ὑπάρχωσι μήτε να νοῶνται. Τὰ μὲν κατηγορήματα ἐκδηλοῦσι τὴν θείαν οὐσίαν αἰδίως καὶ ἀπείρως, οἱ δὲ τρόποι ἐκδηλοῦσι παροδικῶς καὶ πεπερασμένως καὶ ὡς ἡρτημένοι ἐξ ὄρων ἐν τῇ ὑπάρξει προσπίπτουσιν οὐχὶ ὡς ἀναγκαῖοι ἀλλ' ὡς τυχαῖοι καὶ παροδικοί. Εἶναι πιθανώτατον ὅτι εἰς τὰς ὄντολογικὰς τούτας ἀρχὰς συνεδάλοντο οὐ μικρὸν καὶ αἰ οἰκεῖται αὐτῷ μαθηματικαὶ ἔννοιαι καὶ μάλιστα ἡ γεωμετρικὴ μέθοδος. Ὡσπερ τὰ γεωμετρικὰ σχήματα ἐξαρτῶνται ἐκ τοῦ χώρου καὶ μόνον ἐν αὐτῷ εἶναι δυνατὸν να ὑπάρχωσιν, οὕτω φαίνονται τῷ Σπινόζᾳ πάντα τὰ κατὰ μέρος ὄντα ὡς μορφαὶ

1) Ὅτι ἀφορμὴ σπουδαία τῆς φιλοσοφίας τοῦ Σπινόζου ἦτο ἡ ἀνάγκη ἐπιτεύξεως ψυχικῆς γαλήνης, μαρτυρεῖ μάλιστα ἡ εἰσαγωγή τοῦ *Tractatus theologicopoliticus*. Ἐντεῦθεν διηγεῖται ὁ φιλόσοφος ζωηρῶς, τίνι τρόπῳ προῆλθεν εἰς τὴν πεποίθησιν ὅτι εἶναι ἀδέδαικα καὶ μάταια τὰ ὑπὸ τῶν ἀνθρώπων συνήθως ἐκλαμβάνόμενα ὡς ἀγαθὰ, ἀπόλαυσις καὶ πλοῦτος, καὶ τιμὴ, καὶ ζητήσας δέδαιον καὶ ἀληθὲς ἀγαθὸν εὔρει μετὰ πολλὰς π'άνας καὶ ἐρεῦνας τὴν γαλήνην τῆς ψυχῆς.

ἐνυπάρχουσι ἐν τῇ θεῖα οὐσίᾳ. Ὡςπερ οἱ κατὰ τόπον τύποι καὶ νόμοι δὲν ὑπάρχουσιν ἄνευ τοῦ χώρου, οὕτω καὶ τὰ ὄντα δὲν ὑπάρχουσιν ἄνευ τοῦ Θεοῦ, ἐν ᾧ εὐρίσκονται καὶ δι' οὗ νοοῦνται. Ἡ θεῖα οὐσία εἶναι ὁ μεταφυσικὸς χώρος τῶν ὄντων· καὶ ὡςπερ ὁ γεωμετρικὸς χώρος καθ' ἑαυτὸν θεωρούμενος εἶναι τὸ κενόν, οὕτω καὶ ἡ θεῖα οὐσία παρίσταται ὡς τὸ ἀπόλυτον κενόν, τὸ ἄνευ περιεχομένου καὶ ποιότητος. Ἐκ τοιαύτης οὐσίας κενῆς καὶ ἀμοίρου περιεχομένου ἦτο πᾶν οὐσχερὲς νὰ παραχθῆ κατὰ μαθηματικὴν ἀκολουθίαν τὸ πλῆθος τῶν καθέκαστα. Πρὸς τοῦτο ἐχρησίμευτε τῷ φιλοσόφῳ ὡς διάμετρον μέλος ἢ ἐννοια τῶν κατηγορημάτων, ἅτινα ἐπενόησεν ὠστότως κατὰ γεωμετρικὴν ἀναλογία. Τὰ κατηγορήματα δηλαδὴ τοῦ Θεοῦ ἔχουσι πρὸς τὸν Θεὸν ὡςπερ αἱ διαιρέσεις τοῦ χώρου πρὸς τὸν χώρον· δι' τὸν τρόπον αἱ διαιρέσεις τοῦ χώρου οὕτω καὶ τὰ κατηγορήματα τοῦ Θεοῦ δὲν εἶναι συνήθεις ἰδιότητες· ἀλλὰ μᾶλλον κτεροθύνσεις, καθ' ἃς ἢ τῆς οὐσίας φύσις ἀναπτύσσεται. Ὁ Θεὸς εἶναι ὁ μεταφυσικὸς χώρος μυσίων διαιρέσεων, καὶ συνίσταται ἐκ τῶν κατηγορημάτων τούτων, καθὼς ὁ γεωμετρικὸς χώρος συνίσταται ἐκ τῶν τριῶν αὐτοῦ διαιρέσεων. Οἶονεῖ καθολικαί τινες διαιρέσεις τοῦ μεταφυσικοῦ χώρου ἢ νοήσις καὶ ἢ ἔκτασις εἶναι τὰ δύο ἡμῖν γνωστά κατηγορήματα, ὧν φαινόμενα μόνον εἶναι τὰ κατὰ μέρος πνεύματα καὶ σώματα. Τὰ κατηγορήματα τῆς νοήσεως καὶ τῆς ἐκτάσεως εἶναι αἱ δι' ἀφαιρέσεως ἐκ τῆς ἐμπειρίας σχηματισθεῖσαι ἐννοιαὶ καὶ εἰς ὑπόστασιν ἀναχθεῖσαι οὕτως, ὥστε μόνον τὰ δύο ταῦτα γνωρίσματα νὰ διατηρῶσι τὴν μεταφυσικὴν αὐτῶν πραγματικότητα, ἐνᾧ τὰ ὄντα ἕκαστα στεροῦνται αὐτῆς. Ἡ περὶ κατηγορημάτων θεωρία κατορθοῖ μὲν νὰ διατάξῃ τὰ κατὰ μέρος ὄντα εἰς δύο κεχωρισμένας τάξεις ὑφισταμένας ὅλως ἀνεξαρτήτους ἀπ' ἀλλήλων ἐν τῇ θεότητι ἀλλὰ δὲν παρέχει ἐνδόσιμον εἰς τὴν λύσιν τοῦ προβλήματος τῆς μερικῆς (ἀτομικῆς) ὑπάρξεως· δὲν ἐρμηνεύει πῶς ἐν τοῖς εἰρημένοις κατηγορήμασι τελεῖται ἡ γένεσις τῶν καθέκαστα. Καὶ θεωροῦνται μὲν ταῦτα ὡς φαινόμενα ἕκ τῆς φύσεως τοῦ Θεοῦ κατ' ἀνάγκην προερχόμενα ἀλλ' ἢ ἀναγκαῖα αὕτη πρὸς τὴν οὐσίαν σχέσις τῶν τρόπων εἶναι τῷ Σπινόζᾳ μαθηματικὴ ἀκολουθία καὶ οὐχὶ ἐν χρόνῳ γένεσις. Ὡςπερ δηλαδὴ

ἐκ τῆς φύσεως τοῦ χώρου προέρχονται πάντα τὰ γεωμετρικὰ σχήματα καὶ αἱ γεωμετρικαὶ σχέσεις, οὕτω καὶ ἐκ τῆς φύσεως τοῦ θεοῦ προέρχεται σύμπας ὁ κόσμος τῶν ὄντων καὶ τῶν νόμων αὐτῶν· ἐνθα φανερόν ὅτι πρόκειται περὶ λογικῆς ἀκολουθίας, περὶ αἰδίου ἐξαρτήσεως, οὐχὶ δὲ περὶ τινος χρονικῆς γενέσεως. Διὸ καὶ ἀναγκάζεται ὁ Σπινόζας νὰ θεωρήσῃ τὴν ἐννοιαν τῆς ἐν χρόνῳ γενέσεως ὡς ἀσαφῆ καὶ συγκεχυμένην γινῶσιν καὶ νὰ ἀπαιτήσῃ ὅπως ἡ φιλοσοφία θεωρῇ τὰ ὄντα μόνον ὡς αἰδίου ἀκολουθίαν τοῦ θεοῦ, κατὰ τὴν μορφήν δηλονότι τοῦ αἰωνίου (sub specie aeterni). Ὡπερ τὰ γεωμετρικὰ σχήματα καὶ αἱ μαθηματικαὶ σχέσεις προέρχονται ἐκ τῆς φύσεως τοῦ χώρου κατὰ λογικὴν μόνον ἀκολουθίαν, οὕτω προέρχονται καὶ οἱ τρόποι ἐκ τῆς φύσεως τῆς οὐσίας. Ἐν ἄλλαις λέξεσιν ἡ θεία οὐσία εἶναι οὐχὶ ἡ ἐνεργὸς καὶ δρῶσα ἀλλ' ἀπλῶς ἡ λογικὴ αἰτία τῶν ὄντων· λέγων δ' ὁ φιλόσοφος ἐνέργειαν τοῦ θεοῦ νοεῖ τὴν μαθηματικὴν σχέσιν τοῦ αἰτίου πρὸ τὸ ἀποτέλεσμα, τὴν λογικὴν σχέσιν τῆς ἐξαρτήσεως. Οὕτως ἐκδεχόμενος τὴν πρὸς τὸν θεὸν σχέσιν τοῦ κόσμου κατ' ἀναλογίαν μαθηματικὴν ἐλέγχεται συγγέων τὴν λογικὴν αἰτίαν (ratio) πρὸς τὴν πραγματικὴν αἰτίαν (causa). Ἐντεῦθεν συνέδη ὥστε, ἐνῶι δικτείνεται ὅτι πάντα τὰ ὄντα εἶναι ἀναγκαῖα τῆς θείας φύσεως ἐπακολουθήματα, ὅμως ἀδυνατεῖ νὰ ἐρμηνεύσῃ πῶς ἐκ τοῦ θεοῦ παράγονται τὰ καθέκαστα ἐν ἧ ἐμφανίζονται μορφή. Ἐκαστον μερικὸν εἶναι ἀναγκαῖον ἐπακολουθήμα ἄλλων μερικῶν ὄντων, ἅτινα μὴ συναπτόμενα ἀμέσως πρὸς τὸν θεὸν ἀποτελοῦσιν ἀπειρον ἀλληλουχίαν ἀναγκαίων φαινομένων ἀνευ ἀρχῆς καὶ ἀνευ τέλους. Πλὴν τῶν δευτερευόντων αἰτίων ὑπάρχει ἐκάστῳ καὶ πρωτεῖον αἷτιον, αὐτὸς ὁ θεός· τίς δ' ὅμως ὑπάρχει ἡ σχέσις τῶν εἰρημένων αἰτίων πρὸς ἀλληλα, δὲν ἐξηγεῖται.

Ἐπιτυχέστερον ἐπιλαμβάνεται ὁ φιλόσοφος τῶν ἀνθρωπολογικῶν ζητημάτων. Περὶδεχόμενος ὅτι πάντα τὰ κατηγορήματα εἶναι ἠνωμένα ἐν τῇ θείᾳ οὐσίᾳ καὶ ὅτι οἱ τρόποι ἐκάστου κατηγορήματος εἶναι πρὸς ἀλλήλους κατ' ἀναγκαίαν ἀκολουθίαν διατεταγμένοι ἀποφαίνεται ὅτι οἱ τρόποι ὡς ὄντες τῆς αὐτῆς θείας οὐσίας ἐπακολουθήματα ὑπάρχουσιν ἐν πᾶσι τοῖς κατηγορήμασιν ἀνάλογοι,

ἴσται πρὸς ἕκαστον τρόπον τινὸς κατηγορήματος νὰ ἀντιστοιχῇ τρόπος τῶν ἄλλων κατηγορημάτων. Κατὰ ταῦτα παράλληλοι εἶναι οἱ τρόποι τῶν γνωστῶν ἡμῖν κατηγορημάτων, νοήσεως καὶ ἐκτάσεως· ἡ ψυχὴ ὑπάρχει ἀνάλογος πρὸς τὸ σῶμα, οὕτως εἶναι ἰδέα· πρὸς τὴν ὑγίειαν ἢ ἀσθένειαν τῆς ψυχῆς ἀντιστοιχεῖ ἡ ὑγίεια ἢ ἀσθένεια τοῦ σώματος καὶ καθόλου τὰ φαινόμενα τοῦ ψυχικοῦ βίου χωροῦσι παράλληλα καὶ εἶναι ἀνάλογα πρὸς τὰ τοῦ σωματικοῦ. Ἡ ἐν τοῖς τρόποις ἑκάστου κατηγορήματος κρατοῦσα αἰτιώδης συνάφεια σκοπούμενη ἐν τῷ κατηγορήματι τῆς ἐκτάσεως ἀπαιτεῖ ὅπως τὰ ἐν τῇ φύσει γινόμενα ἐρμηνεύσωμεν κατὰ τὴν μηχανικὴν μέθοδον ἀπορρίπτοντες τὴν σκοπιμότητα καὶ τὴν τύχην καὶ τὸ θαῦμα. Ἡ αὐτὴ μηχανικὴ αἰτιότης καὶ ἀνάγκη κρατεῖ καὶ ἐν τοῖς φαινομένοις τοῦ ψυχικοῦ βίου, διὸ ἀποκρούεται ἐντόνως ἡ τῆς βουλήσεως ἐλευθερία. Κενὸν λοιπὸν φάντασμα τῶν ἀνθρώπων ἀποτελεῖ ἡ εἰς τὴν ἐλευθερίαν τῆς βουλήσεως πίστις, ἥς πλάνης αἰτία εἶναι ἡ παρὰ τῶν ἀνθρώπων συνείδησις τῶν ἑαυτῶν πράξεων. Καὶ ἄλλως δὲν ἦτο δυνατόν νὰ παραδέχγηται ὁ Σπινόζας τὴν τῆς βουλήσεως ἐλευθερίαν, διότι ἐξήρτα, καθὰ καὶ πάντες οἱ τοῦ 17ου καὶ 18ου αἰῶνος φιλόσοφοι, τὴν βούλησιν ἐκ τῆς παραστατικῆς ἐνεργείας. Ἀκόλουθος δ' ἐκυτῷ ἐφαρμόζει τὴν μέθοδον τῆς μηχανικῆς αἰτιότητος καὶ εἰς τὸν ἀνθρώπινον βίον, εἰς τὴν ἠθικὴν καὶ εἰς τὴν πολιτικὴν. Ἀπορρίπτων δηλαδὴ ὅλως τὴν τελολογικὴν ἀρχὴν δὲν δέχεται ἐν τῷ βίῳ ἠθικοὺς σκοποὺς ἀλλ' ἐξηγεῖται τὰ ἠθικὰ καὶ κοινωνικὰ φαινόμενα κατὰ μηχανικὴν ἀνάγκην. Ἐν δὲ τῇ διεξαγωγῇ τῆς ἀρχῆς ταύτης ἐπὶ τοῦ ἠθικοῦ καὶ πολιτικοῦ βίου ἀκολουθεῖ τοῖς δύο μεγάλοις προδρόμοις, τῷ Καρτεσίῳ καὶ τῷ Hobbes. Παραδέχεται ὡς βάσιν τοῦ φυσικοῦ καὶ ψυχικοῦ οργανισμοῦ τὴν πρὸς αὐτοσυντηρησίαν δρμὴν καὶ χαρακτηρίζει ὡς ἀγαθὸν μὲν τὸ προδιδαστικόν, κακὸν δὲ τὸ κωλυτικόν τῆς ἰδίας ἑκάστου ὑπάρξεως. Ἡ πρὸς αὐτοσυντηρησίαν δρμὴ ἄγει εἰς τὴν ἀποφυγὴν τοῦ πρὸς ἀλλήλους πολέμου καὶ εἰς τὴν σύναψιν πολιτικοῦ συμβολαίου, καθ' ὃ δρῶνται ὑποχρεωτικαὶ διατάξεις πρὸς ἀσφάλειαν καὶ προαγωγὴν τοῦ κοινοῦ ἀγαθοῦ. Οὕτως ἡ πολιτεία παρίσταται τῷ Σπινόζᾳ, καθὰ πρότερον τῷ Hobbes, ὡς μηχανὴ

παρεσκευασμένη υπό τῶν ἀνθρώπων πρὸς ἀτφάλειαν καὶ πρόοδον αὐτῶν. Ἐξ ὄντολογικῶν ἐνοιῶν, οἷαι αἰ τοῦ Σπινόζου, φαίνεται κατὰ πρῶτον ὡς ἀδύνατος ἢ ἀνάπτωξις Ἠθικῆς. Διότι, ἂν ἡ τοῦ ἀγαθοῦ καὶ τοῦ κακοῦ ἐνάγκησις ὀρίσῃται μόνον ὑπὸ τῆς ἐφέσεως ἢ ἀποτροφῆς ἐκάστου, τότε λείπει τὸ σταθερὸν κριτήριον καὶ ἡ γενικὴ κανονιστικὴ ἀρχὴ τοῦ δικαίου καὶ τοῦ φευκτέου. Ἐπειτα δὲ ἡ ἄρνησις τῆς ἐλευθέρας βουλήσεως ἐπάγει δικαίωσιν εἰς πάσας τὰς πράξεις καὶ αἶρει τὴν ἐπιδοκιμασίαν ἢ ἀποδοκιμασίαν αὐτῶν. Τέλος τὸ πανσθενὲς κράτος τῆς αἰτιώδους συνκφείας ἀναιρεῖ τὴν τελολογίαν καὶ ἀποκλείει τὴν αὐτονομίαν τῶν ἠθικῶν ἀξιῶν, οὕτω δ' ἀφαίρει τὴν Ἠθικὴν σπουδαιότατον ἔρεισμα. Καὶ ὅμως ἐπέτυχεν ὁ Σπινόζας νὰ ἐξεύρη ἐκ τῶν ἐχυτοῦ ἀρχῶν βάσιν τῇ Ἠθικῇ καὶ μάλιστα νὰ συγκροτήσῃ αὐτὴν ἀξιολογωτάτην. Ἐθεώρησε δηλαδὴ τὴν ἀρετὴν ὡς δύναμιν πρὸς διατήρησιν καὶ τελείωσιν τῆς ἀνθρωπίνης φύσεως· τὴν τάσιν ὑπαγορεύει καὶ ὁ φυσικὸς καὶ ὁ ἠθικὸς νόμος. Κατὰ τὴν παραλληλίαν δὲ τῶν κατηγορημάτων ἢ τελειότητος καὶ ἀρετῆς τῆς ψυχῆς εἶναι συνευγεγμένη πρὸς τὴν τελειότητα καὶ ἀρετὴν τοῦ σώματος· καὶ τελειότατον μὲν σῶμα εἶναι τὸ δυνατώτατον, τελειοτάτη δὲ ψυχὴ ἢ ἔχουσα σαφεστάτα καὶ ἐναργεστάτας παραστάσεις. Ἡ ἀρετὴ ἄρα τοῦ ἀνθρώπου εἶναι τὸ μὲν σαφῆς γνῶσις τὸ δὲ σώματος δύναμις, ὁ δ' ἐνάρετος εἶναι ὁ σοφὸς καὶ διὰ τοῦτο ὁ δυνατός. Ἡ ἀρετὴ ἄρα τοῦ ἀνθρώπου εἶναι δύναμις καὶ ἀληθῆς γνῶσις, ἢ δὲ γνῶσις ἀπαλλάττει τὸν ἄνθρωπον τῶν παθῶν καὶ ποιεῖ ἐλεύθερον. Κορύφωσις δὲ τῆς γνώσεως εἶναι ἡ ἐποπτεία τοῦ Θεοῦ, ἢ νοερά πρὸς αὐτὸν ἀγάπη καὶ ἡ ἐν ταύτῃ μακαριότης. Καὶ ἐνταῦθα ἠδύνατο βεβαίως νὰ προβληθῇ ἢ εὐλογος ἀπορία καὶ ἐνστασις, πῶς ποτε ὁ πεπερασμένος νοῦς τοῦ ἀνθρώπου γινώσκει τὸ ἄπειρον καὶ αἰδίον· πῶς ὁ ἀνθρώπινος νοῦς ἐξίσταται τῆς πεπερασμένης φύσεως τῶν τρόπων καὶ ἐπιτυγχάνει τῆς πρὸς τὸν Θεὸν ἐνώσεως. Τοῦ λόγου ὄντος ἐνταῦθα περὶ τῆς γνώσεως προσήκον εἶναι νὰ παρατηρηθῇ καὶ ἄλλη δυσχέρεια εἰς τὰ αἰσθήματα ἀναφερομένη. Ἐπειδὴ δηλαδὴ κατὰ τὰ εἰρημένα ἢ ψυχῇ μόνον νοεῖ, ἀνάγκη νὰ ἀποδώσωμεν τὰ αἰσθήματα τῷ σώματι καὶ τὰς ἐνοίας τῇ ψυχῇ. Ἐὰν δὲ τὰ αἰσθήματα ἀνήκωσι τῇ

σώματι, εὐλογον γὰ προσέρχονται ἐκ τῶν κινήσεων, διότι τὰ σώματα εἶναι ἐκτατά καὶ κινητά. Ἄλλὰ τότε θὰ ἔμενεν ἀνεξήγητον καὶ ἀδιανόητον, πῶς αἱ κινήσεις μεταβάλλονται εἰς αἰσθήματα. Ἄν δὲ τοῦτο ἦτο ἀδύνατον, θὰ ἦσαν ἀδύνατα καὶ τὰ αἰσθήματα, ὁπότε οὔτε ἐν τῇ ψυχῇ οὔτε ἐν τῇ σώματι θὰ εἶχον θέσιν.

Τὸ φιλοσόφημα τοῦ Σπινόζου ἀξιοῦν τὴν τελείαν γνῶσιν τῆς τῶν πάντων ἀλληλουχίας διὰ τῆς καθαρᾶς νοήσεως εἶναι προφανῶς ὀρθολογικόν. Εἶναι ὁ φιλόσοφος πεπεισμένος ὅτι διὰ τοῦ ὀρθοῦ λόγου δυνάμεθα γὰ καταλάβωμεν τὴν ὅλην ἀλληλουχίαν παντὸς γνωρίστοῦ, τὴν ἐνάργειαν καὶ σαφήνειαν πάσης ἀληθοῦς γνώσεως· δὲν παραδέχεται τι ὡς ἀδιάγνωστον ἐν τῇ φύσει τῶν ὄντων οὐδὲ κενὸν ἐν τῇ συγκρασίᾳ τῶν ἐννοιῶν. Δυνάμεθα λοιπὸν κατὰ τοῦτον γὰ μάθωμεν τὴν μίαν ἀλληλουχίαν τὴν ἐν ἑαυτῇ πάντα περιλαμβάνουσάν, τὸ ἐν ᾧ πάντα νοοῦνται ἐν. Τὸ ἐν τοῦτο, οὐ ἐκτὸς οὐδὲν ὑπάρχει, ταυτίζεται πρὸς τὴν θεῖαν φύσιν· ἡ αἰδῖος πάντων τῶν ὄντων τάξις νοεῖται ὡς αὐτὸς ὁ θεός. Γνώριμον δ' εἶναι ὅτι ὁ ταυτισμὸς τοῦ θεοῦ πρὸς τὴν αἰδῖον τῶν ὄντων ἀλληλουχίαν ἀποτελεῖ τὸ κυριώτατον γνώριμα τῆς πανθεΐας. Ὁ Σπινόζας ἀποφαίνει, ὡς εἶδομεν, τὴν οὐσίαν ὡς τὸ ἐν καὶ μόνον ὄν, οὐ ἐκτὸς οὐδὲν ὑπάρχει, καὶ οὕτω χαρακτηρίζων τὴν οὐσίαν ὡς θεὸν ἐμφανίζεται προστάτης τῆς πανθεΐας. Θεωρῶν δὲ πάλιν τὴν αἰδῖον τάξιν καὶ ἀλληλουχίαν τῶν ὄντων ὡς ἀναγκαίαν ἀκολουθίαν τῆς θείας φύσεως, οὐχὶ ὡς δημιουργημα ἀλλὰ μόνον ὡς φύσιν (Deus sive natura) γίνεται ἐκδηλὸς προστάτης τῆς φυσιοκρατίας. Καὶ ὄντως ἐν τῷ προκειμένῳ φιλοσοφήματι τὰ πάντα εἶναι φύσις· ὁ θεός εἶναι ἡ ἄπειρος καὶ ποιοῦσα φύσις, ὁ δὲ κόσμος ὡς αἰδῖος ἀκολουθία εἶναι ἡ γινομένη φύσις· τὰ κατηγορήματα εἶναι αἱ αἰδῖοι καὶ ἄπειροι δυνάμεις τῆς φύσεως, τὰ δὲ κατὰ μέρος ὄντα παροδικαὶ ἐκδηλώσεις αὐτῆς· αἱ μὲν ψυχὰς εἶναι νοοῦσαι τὰ δὲ σώματα ἐκταταὶ φύσεις· ἡ ἔλλογος τάξις εἶναι ἡ ἀναγκαία τάξις τῆς φύσεως καὶ ἀπλῶς εἰπεῖν τὰ πάντα εἶναι φύσις. Ὁ μὲν θεός εἶναι ἡ λογικὴ αἰτία τὰ δὲ φαινόμενα ἕκαστα τὰ λογικὰ ἀποτελέσματα· πάντα παρίστανται ἐν τάξει αἰτίου καὶ αἰτιατοῦ, ἐνῶ ἡ φύσις ἐνεργεῖ οὐχὶ κατὰ σκοποῦς ἀλλ' αἰεὶ κατὰ μηχανικὰς αἰτίας. Τέλος ἡ

ὀρθολογική μέθοδος χρησιμεύει εἰς ὑπηρεσίαν τῆς μυστικῆς θεωρίας, διότι ἡ σαφήνεια τῆς νοήσεως πορίζει τὴν γνῶσιν καὶ ἀγάπην τοῦ θεοῦ. Ἐντεῦθεν εἶναι φανερόν ὅτι ἡ πανθεΐα τοῦ Σπινόζου δὲν εἶναι ὑλίζουσα τις ἢ καλλολογική πανθεΐα, οἷα ἡ τῆς ἰταλικῆς ἀναγεννήσεως οὐδὲ ἡ θρησκευτικὴ καὶ μυστικὴ πανθεΐα τοῦ Ἰακώβου Böhmé οὐδὲ πάλιν θουαμική πανθεΐα, παραπλησία τῇ τοῦ Leibniz, ἀλλ' εἶναι αὐστηρῶς λογικὴ καὶ οὕτως εἶπεν μαθηματικὴ πανθεΐα.

Ὡς πρὸς τὴν ἀρχὴν τοῦ Σπινοζείου φιλοσοφήματος ἄλλοι ἄλλα ἀπεφῆγαντο. Τινὲς μὲν (K. Fischer) ἐνόμισαν ὅτι ἡ φιλοσοφία τοῦ Σπινόζου εἶναι κυρίως εἶπεν εὐρυτέρα ἀνάπτυξις τῆς τοῦ Καρτεσίου, τινὲς δὲ (Freudenthal) ἐνεῖδον ἐν ἐκείνῃ ἐπίδρασιν τῆς τοῦ μέσου αἰῶνος Ἰουδαϊκῆς καὶ χριστιανικῆς φιλοσοφίας, τινὲς δὲ πάλιν (Cassirer, Dilthey) ἐπίδρασιν τῆς περὶ τὴν φύσιν ἰταλικῆς φιλοσοφίας. Ἄλλ' ἴσως ἡ ἀλήθεια εὕρηται ἐν τῷ συνδυασμῷ πασῶν τούτων τῶν γνωμῶν. Ἐπὶ τὸν Σπινόζαν ἐπέδρασαν μᾶλλον ἢ ἤττον τὰ παλαιότερα φιλοσοφήματα καὶ μάλιστα ἡ νεοπλατωνικὴ μυστικὴ θεωρία, ἣτις ἦτο αὐτῷ προσεχῆς καὶ οἰκεία οὐ μόνον διὰ τῆς Ἰουδαϊκῆς φιλοσοφίας τοῦ μέσου αἰῶνος ἀλλὰ καὶ διὰ τῆς περὶ τὴν φύσιν φιλοσοφίας τῶν Ἰταλῶν καὶ ἰδίᾳ τοῦ Ἰορδάνου Βρούγου. Ὡσαύτως ἐπέδρασεν ἡ νεωτέρα σχολαστικὴ καὶ κατ' ἐξοχὴν ἡ στωϊκὴ φιλοσοφία ἢ ὑπὸ τοῦ Λιψίου ἀνακκινισθεῖσα. Ἐκ τῆς στωϊκῆς φιλοσοφίας προέρχεται ἡ περὶ φυσικῆς καὶ ἀπραχάτου τάξεως καὶ ἀλληλουχίας αἰτίων καὶ αἰτιατῶν διδασκαλία τοῦ Σπινόζου· ἐκείνης τὰ ἠθικὰ διδάγματα ἐπαναλαμβάνει ἐν πολλοῖς ὁ Ἰουδαῖος φιλόσοφος. Ἰδίαν δὲ καὶ ἄμεσον ῥοπήν ἔσχεν ἐπ' αὐτὸν ἡ θεωρία τοῦ Καρτεσίου. Οὗτος τιθέμενος τὴν νόησιν καὶ τὴν ἔκτασιν, τὴν ψυχὴν καὶ τὸ σῶμα, ὡς ἀντιθέτους οὐσίας ἐποίησε τὴν ἐν τῷ ἀνθρώπῳ ἔγνωσιν αὐτῶν ἀδιανόητον, ὥστε νὰ φαίνηται τι ὑπερφυσικόν καὶ νὰ ἐκληφθῇ τῷ ὄντι ὑπὸ τῶν τῆς εὐκαίρου αἰτίας ὀπαδῶν ὡς θεῖον θαῦμα. Ὁ τὴν ὀρθολογικὴν μέθοδον παραδεχόμενος καὶ διὰ τοῦτο τὸ θαῦμα ἀρνούμενος ὤφειλε πρὸς ἐρμηνείαν τῆς μεταξὺ ψυχῆς καὶ σώματος συναρφείας νὰ ὑπολάβῃ ὅτι ταῦτα εἶναι μὲν ἀντίθετα οὐχὶ ὅμως ὡς οὐσίαι ἀλλ' ὡς τρόποι ἀντιθέτων κατηγορημάτων. Τοῦτο δὴ καὶ ἐποίησεν ὁ Σπινόζας θεωρήσας τὰς ψυχὰς καὶ τὰ σώματα ὡς

τρόπους και ἀναγκαζόν πάντα εἰς μίαν οὐσίαν ὡς αἰτίαν ἐνυπάρχουσαν πᾶσιν. Ὁρμώμενος λοιπὸν ἀπὸ τῆς φιλοσοφίας τοῦ Καρτεσίου και τὰς ἐν ταύτῃ ἐκδηλωθείσας δυσκολίας ἐπιχειροῦν νὰ ἄρῃ ἤτοι εὐκόλον νὰ κταλήξῃ εἰς πανθεϊκὸν και φυσιοκρατικὸν ἐνισμόν.

Ἐἰ και τὸ φιλοσόφημα τοῦ Σπινόζου μὴ εἶναι ἀπηλλαγμένον δυσχερειῶν μηδὲ παρέχει ἐν πᾶσιν ἐπικρῆ ἐξήγητην, ὅμως θαυμάζεται και ὑπὸ τῶν σφοδρότατων ἐτι πολεμίων διὰ τὴν στερρὰν ἐνότητα και τὴν αὐστηρὰν ἀκολουθίαν, μεθ' ἧς διεξάγει τὸν πανθεϊκὸν ἐνισμόν. Ἐὸ φραστικὸν αὐτοῦ ὕφος εἶναι ξηρὸν και ψυχρὸν, ὅσον ποιεῖ κατ' ἀνάγκην ἡ μαθηματικὴ τῆς ἐκθέσεως μέθοδος οὐδὲ διακωσμεῖται ὑπὸ τῆς καλλιτεχνικῆς ἐκείνης χάριτος, ἧς ἀπαντᾷ παρὰ τῷ Καρτεσίῳ και τῷ Καντίῳ και ὑπάρχει ἀπαράμιλλος παρὰ τῷ ἡμετέρῳ Πλάτωνι. Ἄλλ' ἡ συστηματικὴ τῶν διακωσμάτων ἐνότης εἶναι οὕτως ἰσχυρά, ὥστε ἀσκεῖ σφοδρὰν ἐπιβολὴν και τρόπον τινὰ ἀνγκάζει τὸν μελετητὴν και ἄκοντα εἰς συγκοτάσεις. Ὁ ἐναρμόνιος συνδυασμὸς διαφόρων στοιχείων, ἡ μεγαλεπήβολος σπουδὴ τῆς παραγωγῆς πάντων τῶν ὄντων ἐκ μιᾶς ἀπείρου οὐσίας και ἡ προσπάθεια τῆς κατοπτρεύσεως τῶν πραγμάτων ἀπὸ τῆς ἀρχῆς τῆς αἰωνιότητος, ἡ θρησκευτικὴ χροιά τοῦ συστήματος και ἡ ἠθικὴ καθαρότης αὐτοῦ, πᾶσαι αὐταὶ αἰ ἀρεταὶ ἐφέλκουσιν οἶοναὶ δέσμιον τὸν μελετητὴν και ἀσκοῦσι μυστικὴν τινὰ γοητείαν, ἧς συνήρπαζεν ἤδη τὸν Göthe και τὸν Schleiermacher. Ὅσον τις ἀκριδέστερον κατανοεῖ τὸ δύσκολον τοῦτο φιλοσόφημα και βαθύτερον εἰσδύεται εἰς τὰς λεπτομερείας, τοσοῦτον μᾶλλον θαυμάζει τὸν δημιουργὸν αὐτοῦ και ἰσχυρότερον θέλγεται ἐκ τοῦ μεγαλοπρεποῦς πνευματικοῦ ἀριστουργήματος. ¹⁾

¹⁾ Και ὁ θαυμασμὸς—ἐλέγομεν ἐν τῷ πανηγυρικῷ ἡμῶν λόγῳ—θὰ ᾖ τοσοῦτον μείζων και καθολικώτερος, ὅση μᾶλλον ἡ ἀνθρωπότης θὰ ἐπανευρίσκη ἐαυτὴν και θὰ συναισθάνηται ἰσχυρότερον τὸν πόθον πρὸς τὰ ὑψηλὰ και τὰ ἰδεώδη. Διότι, ὅσον και ἂν παρασυρθῇ ὁ ἄνθρωπος πρὸς κειρὸν ὑπὸ τοῦ ταπεινοῦ ὕλισμοῦ και κωταπέση εἰς τὰ ταπεινὰ και χαμαιζήλα, πάλιν θὰ ἐπιστρέψῃ εἰς τὴν ἀληθῆ αὐτοῦ φύσιν. Οὐδὲ δύναται νὰ μὴ ἐπανιδῇ ἐν τῇ ἐνδομύχῳ αὐτοῦ οὐσίᾳ τὴν ἀκτίνα τοῦ ἀνεσπέρου φωτός. Και ὅσπερ οἱ ῥύακες και οἱ ποταμοὶ φέρονται φύσει πρὸς τὴν θάλασσαν, οὕτω και ἡ ψυχὴ τοῦ ἀνθρώπου ἀγκτεῖε εἰς τὴν πρώτην αὐτῆς ἀρχήν, τὴν αἰθεριὸν και ἀπειρον οὐσίαν, τὸν παντοδύναμον και αἰώνιον Θεόν.

Αὕτη εἶναι ἡ αἰτία, δι' ἣν ἔχει θερμούς διασώτας καὶ εὐκρινεῖς θυμωτάς, οὓς εὐλογον νὰ συγκινηθῆ ὑπεράλλοιως ἢ ἐπ' εὐκαιρίᾳ τῶν ἐν Χάγῃ ἐορτῶν εὐλαδῆς ἀνάμνησις τοῦ θανάτου τοῦ μεγάλου Ἰουδαίου φιλοσόφου.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ
ΤΟΜΕΑΣ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑΣ
ΕΡΓΑΣΤΗΡΙΟ ΕΡΕΥΝΩΝ ΝΕΟΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑΣ
ΔΙΕΥΘΥΝΤΗΣ: ΕΠ. ΚΑΘΗΓΗΤΗΣ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ Θ. ΠΕΤΣΙΟΣ

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

Ε.Υ.Δ της Κ.τ.Π
ΙΩΑΝΝΙΝΑ 2006